

ЦЮРА В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільного права юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

АВТУХ А. А.,

студентка юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.626

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОДІЛУ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена головним проблемним питанням, які виникають щодо спільного сумісного майна подружжя. Досліджено поділ майна подружжя.

Ключові слова: шлюб, подружжя, спільна сумісна власність, поділ майна, неподільні речі, частка.

Статья посвящена главным проблемным вопросам, которые возникают относительно общего совместного имущества супругов. Исследован раздел имущества супругов.

Ключевые слова: брак, супруги, общее совместное имущество, раздел имущества, неделимые вещи, доля.

The article is dedicated to the main problems that arise concerning the property of married couple. As well as examines process of sharing property of married couple.

Key words: marriage, married couple, property of married couple, sharing of the property, indivisible things, share.

Вступ. Оформлення шлюбних відносин зумовлює виникнення в подружжя не лише особистих майнових і немайнових прав та обов'язків, але й вводить спільну для них категорію щодо режиму майна – сумісна власність або власність подружжя. У зв'язку зі складністю цієї категорії значну кількість справ, які розглядаються судом, становлять спори щодо поділу майна, яке перебуває в спільній сумісній власності подружжя. Саме тому проблеми, що виникають під час поділу майна між подружжям, потребують особливого аналізу та пошуку шляхів їх вирішення. Поглибленому аналізу вирішення правового режиму майна подружжя, а також процедурі та особливостям його поділу присвячені праці таких українських науковців, як М.І. Брагінський, О.В. Дзера, І.В. Жилінкова, В.Ф. Маслова, І.П. Малютіна, З.В. Ромовська, О.І. Сафончик, І.В. Спасибо-Фатеева та інші.

Постановка завдання. Мета статті – поглиблене дослідження правової природи майна, що належить подружжю; аналіз основних проблемних питань спільної сумісної власності; визначення порядку та особливостей поділу спільного сумісного майна між чоловіком та дружиною; з'ясування найбільш доцільної послідовності поділу майна, що належить подружжю.

Результати дослідження. Поділ майна подружжя є доволі складним та тривалим процесом, який тягне за собою не лише матеріальні наслідки, але й у разі розірвання шлюбу мо-

ральні переживання, що значно ускладнює вирішення цього питання в досудовому порядку та потребує знаходження найбільш сприятливих способів поділу для обох сторін.

Перш, ніж аналізувати порядок та особливості поділу спільного сумісного майна, слід розмежувати, яке саме майно належить до категорії спільної сумісної власності, а яке залишається у власності кожного з подружжя. Саме тому першим етапом під час поділу майна, що належить подружжю, є встановлення того, яке саме майно належить до об'єкта спільної сумісної власності. Так, загальним правилом у ст. 60 Сімейного кодексу України (далі – СК України) передбачено, що майно, яке було набуто подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав із поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку чи доходу [1].

У своїх наукових працях І.В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що в юридичній літературі точиться дискусія з приводу розуміння терміну «набуто». Різні аспекти цієї дискусії стосуються не лише того, що майно фактично набуто одним із подружжя, однак потрапляє до спільної власності, а й щодо джерел такого набуття. На думку науковця, термін «набуто подружжям» є вельми суперечливим, оскільки насправді припускає не пасивну, а активну поведінку обох із подружжя. Крім того, подібна термінологія не сприяє однозначності в тому, чи презюмується потрапляння всього, що набувається одним або двома із подружжя, у спільну власність, крім набуття окремим із них на підставі договору дарування або в порядку спадкування; за кошти, які належать їй, йому особисто; у результаті приватизації та деякі інші [11, с. 77].

Із цього питання С.М. Лепех зазначає, що саме з моменту реєстрації шлюбу починає діяти презумпція спільності щодо всього майна, яке називається подружжям, окрім винятків, встановлених законом [7, с. 85]. Так, ст. 61 СК України передбачено, що об'єктами права спільної сумісної власності може бути будь-яке майно, за винятком виключеного із цивільного обороту [1]. Важливо, що ст. 61 СК України відносить до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя не речі, як це зроблено в ч. 2 ст. 60 СК України, а майно. Саме такий підхід є більшою мірою сучасним, адже під майном закон розуміє окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Відтак особливості режиму права спільної сумісної власності подружжя поширюються не тільки на речі, але й на майнові права [5].

Крім того, до об'єктів права спільної сумісної власності законодавством віднесено заробітну плату, пенсію, стипендію, інші доходи, одержані одним із подружжя. Якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, у тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Більше того, об'єктом спільної сумісної власності подружжя визнається майно, у тому числі грошові кошти, одержані за договором, укладеним одним із подружжя в інтересах сім'ї. Через невизначеність поняття «інтереси сім'ї» до договорів, що охоплюються ч. 3 ст. 61 СК України, можна віднести будь-які договори, укладені одним із подружжя, щодо яких встановлена та не спростована законодавча презумпція наявності згоди другого з подружжя [5].

Перелік майна, віднесеного до об'єктів спільної сумісної власності, розкривається в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». Зокрема, відповідно до п. 23 цієї постанови, спільною сумісною власністю подружжя, зокрема, можуть бути квартири, жилі й садові будинки; земельні ділянки та насадження на них, продуктивна та робоча худоба, засоби виробництва, транспортні засоби; грошові кошти, акції та інші цінні папери, паснакопичення в житлово-будівельному, дачно-будівельному, гаражно-будівельному кооперативі; грошові суми та майно, належні подружжю за іншими зобов'язальними правовідносинами, тощо [2].

Саме перелічене вище майно може належати подружжю на праві спільної сумісної власності та підлягати поділу. Крім того, Сімейним кодексом України передбачено виникнення щодо цього майна договірного режиму внаслідок укладення таких видів договорів:

договір про відчуження одним із подружжя на користь другого з подружжя своєї частки в праві спільної сумісної власності подружжя; договір про порядок користування майном; договір про поділ житлового будинку, квартири, іншого нерухомого майна, а також про виділ частки нерухомого майна одного з подружжя зі складу всього майна; шлюбний договір [9, с. 55]. Умови поділу майна подружжя можуть бути передбачені в спеціальному договорі про поділ майна або визначатися в шлюбному договорі подружжя [4, с. 76].

Відповідно, не є об'єктом спільної сумісної власності та не підлягатиме поділу майно подружжя, яке належить кожному з них на праві особистої приватної власності. Зокрема, до нього належить майно, набуте одним із подружжя до шлюбу; за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування; за час шлюбу, але за кошти, які належали одному з подружжя особисто. Особистою приватною власністю дружини та чоловіка є речі індивідуального користування, у тому числі коштовності, премії, нагороди, які вона або він одержали за особисті заслуги. Однак судом може бути визнано за другим із подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями сприяв її одержанню [5].

Крім того, особистою приватною власністю дружини, чоловіка є кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй/йому належала, а також як відшкодування завданої їй/йому моральної шкоди; страхові суми, одержані нею/ним за обов'язковим особистим страхуванням, а також за добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою приватною власністю кожного з них. Суд також може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею/ним за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин [5].

Під час визначення об'єкту спільної сумісної власності може виникати низка проблемних питань. Насамперед ні СК України, ні інші законодавчі акти не дають підстави для висновку про загальність правила щодо включення до складу спільного майна подружжя боргів. Так, згідно із ч. 2 ст. 52 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) фізична особа-підприємець, яка перебуває в шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном і часткою в праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме їй під час поділу цього майна. Отже, унаслідок порушення зобов'язання одним із подружжя останній відповідатиме своєю часткою в праві спільної сумісної власності, а не спільним сумісним майном у цілому. Лише ті борги, які виникли під час шлюбу, можуть розглядатися як частина спільного сумісного майна тільки в випадках, коли сторонами зобов'язання виступили обидва з подружжя, тобто коли вони обидва уклали договір або договір було укладено хоча б і одним із подружжя, але майно, набуте на його підставі, використане в інтересах сім'ї [1].

Не менш важливим питанням Г.В. Юровська вважає визначення режиму майна, коли під час шлюбу починається будівництво житлового будинку, але не завершується. Науковець зазначає: «У разі виникнення спору щодо поділу спільного майна, особливо після припинення шлюбних відносин, той із подружжя, на чие ім'я оформлені відповідні документи, не зацікавлений у завершенні процедури, передбаченої ст. 331 ЦК України, та реєстрації цього об'єкта навіть тоді, коли фактично будівництво завершено та будинок експлуатується за призначенням». Вирішенням цього питання є використання ст. ст. 60, 69, 70 СК України, ч. 3 ст. 368 ЦК України. Зокрема, незавершений будівництвом будинок, заведений під час шлюбу може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя з визначенням часток [15, с. 47].

Окрему увагу В.М. Никифорак приділяє особливостям поділу майна через деякий час після розірвання шлюбу. Як зазначає із цього приводу науковець, поділу підлягає лише майно, яке було наявним на момент його поділу. У випадку, якщо поділ майна відбувається через деякий час після розірвання шлюбу, спочатку має бути з'ясовано, яке майно належало їм до моменту розірвання (або набрання чинності рішення суду про встановлення факту окремого проживання подружжя), незалежно від того, збереглося воно до цього часу чи ні. Зокрема,

мова йде про майно, яке навмисно знищене, відчужене одним із подружжя всупереч інтересам сім'ї, подружжя [10, с. 63].

Таким чином, лише майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, може бути поділене між сторонами шляхом припинення режиму спільності й виникненні на його основі режиму роздільності майна. Кожен із подружжя після поділу майна стає власником тієї чи іншої речі або сукупності речей і не пов'язує свої дії щодо володіння, користування та розпорядження майном з іншим із подружжя.

Наступним етапом після визначення об'єкта спільного сумісного майна є безпосередній його поділ. У юридичній літературі під поділом спільного майна подружжя розуміють угоду, спрямовану на припинення режиму спільності на майно, нажите громадянами, які перебувають або перебували в шлюбі [13, с. 144]. Зокрема, подружжя може здійснити поділ під час існування шлюбу, у процесі його розірвання, а також після розірвання шлюбу. Таке положення передбачено ч. 1 ст. 69 СК України, згідно з якою дружина та чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу [1].

Досить важливим є те, що саме по собі розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності подружжя на майно, набуте за час шлюбу. Проте розпорядження таким майном після розірвання шлюбу здійснюється колишнім подружжям виключно за взаємною згодою, відповідно до положень ЦК України, оскільки в таких випадках презумпція згоди одного з подружжя на укладення договорів із розпорядженням майна, що є в спільній власності подружжя, уже не діє [10, с. 61].

Щодо поділу майна, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, у науковій літературі виділяють два порядки: добровільний та судовий. Добровільний порядок застосовується, якщо подружжя домовилося щодо визначення часток кожного з них у праві на майно, а також дійшло згоди щодо конкретного поділу майна відповідно до цих часток [12]. Таким чином, враховуючи особистий характер тих відносин, законодавство передусім надає право подружжю самостійно вирішити між собою всі питання щодо поділу спільної сумісної власності, набутої в період шлюбу, у добровільному порядку [10, с. 62].

Наступним етапом під час поділу майна є визначення часток кожного з подружжя та безпосередній поділ майна з подружжя в праві спільної сумісної власності. У цьому випадку внаслідок визнання судом часток за чоловіком та дружиною здійснюється перетворення спільної сумісної власності подружжя в спільну часткову власність. За загальним правилом законодавством передбачено рівність часток майна дружини та чоловіка, що становить об'єкт права спільної сумісної власності подружжя. Однак водночас встановлено винятки, зокрема, керуючись ст. 70 СК України, суд може відступати від визнання рівності часток кожного з подружжя в таких випадках: якщо інше визначено домовленістю між подружжям або шлюбним договором; за обставин, що мають істотне значення, зокрема якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї [1]. І.В. Жилінкова вважає, що під час поділу майна подружжя обов'язково мають бути враховані такі категорії речей: речі, які належать подружжю на праві спільної сумісної власності; кредиторські вимоги подружжя (право вимоги за договором купівлі-продажу тощо); боргові зобов'язання подружжя [12, с. 115].

Доволі поширеною є ситуація, коли поділ майна здійснюється внаслідок розлучення, а на утриманні одного з подружжя залишаються неповнолітні діти. У такому разі судом може бути збільшена частка майна дружини/чоловіка, якщо з нею/ним проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування. Відступаючи від засад рівності, рішення суду повинно містити вказівку на те, які саме інтереси одного з подружжя або неповнолітніх дітей є підставами для цього та яким нормами матеріального права керувався суд під час прийняття відповідного рішення, згідно з вимогами Цивільного процесуального кодексу України [10, с. 63]. Зазначене положення є важливим, оскільки дозволяє захистити та врахувати інтереси того з подружжя, який утримує дітей.

Як спосіб поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, Сімейний кодекс України передбачає поділ майна між дружиною та чоловіком у натурі. Однак доволі багато проблем виникає під час присудження неподільних речей. Так, згідно зі ст. 71 СК України неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними. Водночас іншому з подружжя присуджується грошова компенсація замість його частки в праві спільної сумісної власності на майно, зокрема на житловий будинок, квартиру, земельну ділянку, допускається лише за його згодою, крім випадків, передбачених Цивільним кодексом України. Присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду [1].

На практиці доволі часто виникають незгоди між подружжям, коли жоден із них не хоче позбавлятися квартири чи земельної ділянки, отримавши натомість грошову компенсацію. Постановою Пленуму Верховного Суду України передбачено, що за відсутності такої згоди присудження грошової компенсації може мати місце з підстав, передбачених ст. 365 ЦК України, за умови звернення подружжя (одного з них) до суду з таким позовом та попереднього внесення на депозитний рахунок суду відповідної грошової суми. У разі, коли жоден із подружжя не вчинив таких дій, а неподільні речі не можуть бути реально поділені між ними відповідно до їх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя в цьому майні без його реального поділу та залишає майно в їх спільній частковій власності. У такому випадку судовим рішенням має обов'язково встановлюватися порядок користування цим майном [3].

У процесі поділу майна подружжя доволі часто судом використовується не один спосіб поділу майна, а їх поєднання. Так, щодо одних видів майна застосовується поділ у натурі, щодо інших передача одному з подружжя із зобов'язанням певної компенсації іншому, а треті види речей розподілити з урахуванням їх вартості [10, с. 65].

Крім того, законодавство намагається максимально врахувати інтереси кожного з подружжя під час поділу майна. Зокрема, речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності. Вартість цих речей враховується під час присудження іншого майна другому з подружжя. Однак існують прогалини в законодавстві із цього питання: не передбачено, яке рішення має виносити суд, коли обидва з подружжя мають спільні інтереси. На думку В.М. Никофорак, у суді повинен бути доведений своєрідний пріоритет інтересів одного з подружжя над інтересами іншого, а отже, і присудження таких речей одному з подружжя, а іншому – грошової компенсації або іншого майна [10, с. 64]. У цьому й полягає значимість суду винести не лише справедливе рішення, але й таке, у якому максимально будуть враховані інтереси як чоловіка, так і дружини.

На окрему увагу заслуговує порядок визначення майнових прав фактичного подружжя, яке не перебуває в зареєстрованому шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі. На відміну від зареєстрованого в державному органі реєстрації актів цивільного стану, де відразу існує презумпція належності майна подружжю на основі спільної сумісної власності, незареєстрований шлюб значно ускладнює процедуру поділу майна. Зокрема, законодавством передбачено визначення сім'ї як осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. У такому разі відповідно до ст. 74 СК України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними [1].

Аналізуючи практику Верховного Суду України, можна побачити, що для визнання майна, придбаного під час фактичних шлюбних відносин, спільною сумісною власністю необхідні такі докази: ведення спільного господарства, наявність у сторін спільного бюджету, проведення спільних витрат, придбання іншого майна в інтересах сім'ї [15, с. 50]. Таким чином, якщо сторона прогне довести належність майна до спільної сумісної власності, вона повинна довести ці обставини.

Висновки. Процедура поділу спільного сумісного майна є доволі складною та потребує поглибленого поетапного вирішення: під час визначення об'єкта, який належить до

спільної сумісної власності подружжя; під час визначення часток кожного з подружжя з максимальним врахуванням інтересу кожного з них; під час безпосереднього поділу майна на основі визначених часток. На першому етапі можуть виникати складнощі під час визначення предмета, щодо якого буде здійснюватись поділ, зокрема стосовно боргів подружжя, об'єктів незавершеного будівництва тощо. Однак більш складним залишається визначення часток кожного з подружжя, зокрема, коли є наявні неподільні речі, а жоден із подружжя не бажає отримувати грошової компенсації, або коли наявні неповнолітні діти на утриманні одного з подружжя, або подружжя має речі для професійних занять, які були придбані за час шлюбу. У таких випадках перед судом будуть стояти такі завдання: визначити предмет поділу, враховуючи майно, що належало кожному з них; трудові та грошові затрати подружжя щодо майна, яке належало одному з подружжя, але істотно збільшилось у вартості внаслідок затрат другого з подружжя; договори, які могли укладатись між подружжям. Крім того, необхідно дослідити наявність на утриманні в подружжя дітей, наявність та значимість для кожного з подружжя неподільного майна та речей професійних занять, а також безпосередньо визначити частки кожного з подружжя в спільному сумісній майні. Отже, судом можуть використовуватись різні способи поділу майна з метою здійснення найбільш оптимального та раціонального поділу майна.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. – К. : Атіка, 2002. – 80 с.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
3. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року №11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07/conv>.
4. Антошкіна В. Договір про поділ майна подружжя, що є об'єктом права спільної сумісної власності / В. Антошкіна // Право України. – 2005. – № 8. – С. 76–80.
5. Багач Е.М. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар / Е.М. Багач, Ю.В. Білоусов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku/87-sku/3192-avtorskiy.html>.
6. Жилінкова І.В. Правове регулювання речових відносин у сім'ї: визначення концептуальних відносин / І.В. Жилінкова // Право України. – 2011. – № 5. – С. 105–112
7. Лепех С. Правовий режим грошей як спільного майна подружжя / С. Лепех // Право України. – 2013. – № 10. – С. 85–96.
8. Малютіна І.П. Загальні засади поділу спільного сумісного майна подружжя / І.П. Малютіна // Юридична наука. – 2012. – № 5. – С. 52–58.
9. Некрасова О.В. Договірне регулювання сімейних відносин / О.В. Некрасова // Право України. – 2013. – № 10. – С. 53–65.
10. Никифорак В.М. Розподіл майна подружжя як спосіб вирішення сімейного спору / В.М. Никифорак // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. Серія «Правознавство». – Чернівці, 2009. – Вип. 489. – С. 61–67.
11. Спасибо-Фатєєва І.В. Правові режими спільного майна подружжя / І.В. Спасибо-Фатєєва // Право України. – 2013. – № 10. – С. 77–84.
12. Сімейне право України : [підручник] / [Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін.] ; за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 264 с.
13. Сімейне право України / за ред. В.С. Гопанчук. – К. : Вид. Істина, 2002. – 305 с.
14. Ульяненко О.О. Шлюбний договір у сімейному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О.О. Ульяненко ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 185 с.
15. Юровська Г.В. Проблемні питання застосування Сімейного кодексу України у судовій практиці / Г.В. Юровська // Право України. – 2013. – № 10. – С. 45–52.

